ISSN 2078-6794. Вісник Львівського університету. Серія мист-во. 2022. Вип. 23. С. 189–194
Visnyk of the Lviv University. Series Art Studies. Issue 23. P. 189–194

DOI : http://dx.doi.org/10.30970/vas.23.2022.12206

КУЛЬТУРНЕ ПОГРАНИЧЧЯ У ТВОРЧОСТІ НАПОЛЕОНА ОРДИ

Оксана ПАЛІЙ

https://orcid.org/0009-0000-6338-947X

Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого, вул. Ярославів Вал, 40, Київ, Україна, 01034, palijoksana958@gmail.com

У матеріалах розглянуто основні біографічні відомості відомого художника та композитора Наполеона Орди. Крім того, аналізуємо найвідоміші мистецтвознавчі дослідження, побудовані на первинній джерельній базі творчої спадщини митця та інституціях пов'язані з його діяльністю. Йдеться, передовсім, про книжки "Наполеон Орда і Україна"[1], яку видали науковці Львівської національної бібліотеки імені Василя Стефаника та "Лекції з історії театру та драми" Олексія Гвоздєва, яку переклали українською, доповнили вступною статтею та науково-бібліографічним апаратом на кафедрі театрознавства та акторської майстерності факультету культури і мистецтва Львівського національного університету імені Івана Франка. А також предметом дослідження є книжка історикині театру, мистецтвознавиці та музейної кураторки Віри Мінц "Театральні колекції Франції", яка хронолоічно була написана і видана наступною після О. Гвоздєва, на тому ж джерельному матеріалі.

Книжку О. Гвоздєва "Лекції з історії зарубіжного театру"[2] розлядаємо також як приклад російської цензури щодо діячів культури, які брали участь у повстаннях проти Російської імперії, і в подальшому, були діячами руху опору. Приклад життєпису Наполеона Орди є одним із арументів, які розвінчують міф про "великую русскую культуру".

Ключові слова: Наполеон Орда, художник, міський пейзаж, музика, композитор, Гранд опера, архів Комеді Франсез, театральний музей, Національна бібліотека Франції, Театр "Італійська опера в Парижі", Вільнюський університет, Вороцевичі, Берестейщина, Галичина, культурне пограниччя.

Одна з характерних рис Волині, яка сформувалося історично, й досі є однією із головних ознак цього великого історико-етнографічного регіону – це культурне пограниччя. Причому культурне пограниччя Волині формувалося тривалий час під владою різних держав у різних аспектах: національних, релігійних, мистецьких. Тож така багатоманітність та строкатість цього краю становить, без перебільшення, одну із найбільших дилем для сучасних дослідників, бо вивчення культурного пограниччя Волині – явищ, подій чи окремих постатей – не має лінійної концепції,

[1] Сачек П., Кравченко Я. Наполеон Орда і Україна. Київ ; Львів : Львівська національна бібліотека імені Василя Стефаника, 2014. 204 с.

[2] Гвоздєв О. Лекції з історії театру та драми / пер. з рос. Є. Стародинової. Львів, 2008. 200 с.

© Палій Оксана, 2022

завжди є багато винятків, особливостей та різних нюансів. Очевидно, це і є однією з причин, чому досі ми ще не маємо концептуального і комплексного дослідження про культурне пограниччя Волині. Ще не досліджено багато білих плям, які б дали можливість презентувати таку культурологічну карту Волині.

Без сумніву, що однією із таких "білих плям" малодослідженою постаттю в контексті культурного пограниччя Волині є постать одного з найвідоміших європейських художників, композиторів, музикантів та літераторів – Наполеона Орди. Як відомо, митець народився в родинному маєтку 11 лютого 1807 року в с. Вороцевичі Іваничівського району Брестської області (нині територія Білорусі).

Варто зазначити, що рід Орди мав польсько-білоруське-литовсько-татарське походження. Тобто, історично можна зауважити, що навіть у родинні Орди простежується своєрідне християнсько-мусульманське пограниччя. Таким чином, уже зі свого народження митець виростав у цій культурній багатоманітності.

Так чи інакше, але після закінчення навчання у Свислоцькій гімназії Наполеон Орда вступив на фізико-математичний факультет Віленського університету (нині Вільнюського університету. – О. П.). Однак за участь у антиурядових студентських гуртках, а також, згодом, за безпосередню участь у антиросійському повстанні 1830–1831 рр. Наполеон Орда змушений був емігрувати до Парижа.

Як відомо, Наполеон Орда, оселившись у Парижі, з 1833 р. відвідував художню студію П'єра Жерара, відомого французького майстра з урбаністичних пейзажів. Дуже багато подорожував Європою. Відтак величезну кількість з побаченого і відвіданого змальовував у своїх рисунках. Також у цей час Наполеон Орда міцно ввійшов у мистецьке середовище Парижа, серед його близьких друзів були видатні діячі мистецтв та літератури: Адам Міцкевич, Гектор Берліоз, Шарль Гуно, Ференц Ліст, Фредерік Шопен, Джакомо Росетті, Стендаль, Оноре де Бальзак, Джузеппе Верді та ін. Сам Наполеон Орда, крім малювання, пише багато музичних творів як композитор, а також активно займається викладанням саме у царині музичного виконавства. Тож не дивно, що з 1847 р. саме йому доручають стати директором театру, що мав назву "Італійська опера в Парижі", адже цей театральний колектив незадовго до того, як його очолив Наполеон Орда, був переведений у підпорядкування Національної французької академії музики. Однак варто зауважити про дуже важливий момент, який, очевидно, сприяв тому, що діяльність Наполеона Орди у Франції на чолі театру "Італійська опера в Парижі" досі маловідома в історії культури в Україні. Хоча дослідження про цей театр є широковідомі та знанні серед поціновувачів візуальних мистецтв.

Наприклад, про історію театру "Італійська опера в Парижі", наявне ґрунтовне дослідження російського театрознавця Олексія Гвоздєва "Лекції з історії театру та драми", що свого часу було перекладене та видане українською мовою на кафедрі театрознавства та акторської майстерності факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка. Зазначимо, що український переклад цього дослідження супроводжений докладним науково-бібліографічним апаратом, вступною статтею та ін. Ця книжка одразу стала важливою складовою навчального процесу для усіх, хто вивчає театральне мистецтво в тому чи іншому аспекті гуманітаристики.

Відтак зауважимо, що у своєму фундаментальному дослідженні О. Гвоздєв фахово і дуже ґрунтовно аналізує історичну складову: передмови виникнення

колективу, репертуар, глядачів, театральні приміщення, навіть стосунки трупи з королівською владою, проте, водночас, обходить повною мовчанкою, що серед очільників театру "Італійська опера в Парижі" останнім з її директорів, як діючого колективу, був виходець із Берестейщини, підданий Російської імперії – відомий художник і композитор – Наполеон Орда.

Так само і в іншій відомій книжці "Театральні колекції Франції", яку написала російська мистецтвознавиця, музейна кураторка, історикиня театру Ніна Мінц, але вже в радянський період, де проаналізовано всі архівні колекції "Комеді Франсез", "Італійської опери в Парижі" та "Гранд опери", які зберігаються в Національній бібліотеці Франції, та в театральних музеях не бачимо жодної згадки про тривалу діяльність Наполеона Орди на чолі "Італійської опери в Парижі" як директора та композитора. Очевидно, що причиною такої повної мовчанки з боку російських дослідників О. Гвоздєва та Н. Мінц було те, що Наполеон Орда тривалий час жив на еміграції у Франції саме через свої антиросійські настрої, брав системну участь у антиросійських повстаннях ще з юнацьких літ. Уважаємо, що вивчення цих колекцій – це завдання на ближчу перспективу для українських мистецтвознавців, істориків театру, культурологів, медійників, бо ця лакуна мусить бути заповненою об'єктивним дослідженням цих матеріалів, без російської цензури – чи то радянської, чи то сучасної. Крім того, на прикладі цих фахових видань пересвідчуємося, що російська цензура, справді, мала місце як послідовне явище не лише до висвітлення української історії мистецтва, чи ширше – культури, а й при висвітленні явищ світової театральної культури. Так, замовчувалися ті постаті, які брали участь у русі опору на теренах Російської імперії, і своєю професійною діяльністю цілком спростовували міф про "великую русскую культуру".

Так чи інакше, Наполеон Орда повернувся до рідного краю, коли російський цар Олександр II оголосив амністію для учасників антиросійського повстання. Тобто вже з 1863 р., Наполеон Орда оселився у Вороцевичах, проте родинний маєток було конфісковано російською владою, тож митець мав право лише взяти його в оренду. Однак через те, що Вороцевичі були повністю розграбовані та знищені, не маючи засобів для життя, Наполеон Орда за деякий час змушений був переселитися на Волинь у маєток Адама Ржевуського, де він навчав дітей цього шляхтича малюванню та музиці. На Волині Наполеон Орда прожив декілька років, там теж багато працював як художник і композитор.

Варто зазначити, що після повернення на Батьківщину та мешкаючи на території Російської імперії Наполеон Орда залишався для влади політично неблагонадійним, за ним був поліцейський нагляд. Так, митцеві навіть довелося відбути ув'язнення у Кобринській тюрмі на Берестейщині 1866 р. через підозру участі у новому антиросійському повстанні, але вже у 1863–1864 рр. Лише завдяки втручанню фрацузького посла, родини та впливових друзів Наполеона Орду звільнили з-під арешту. Однак влада на цьому не задовільнилася, його позбавили права орендувати родинний маєток у Вороцевичах і навіть просто мешкати в рідному краю. Тож Наполеон Орда змушений був оселитися у родичів.

Однак ця складна ситуація по-своєму посприяла Наполеону Орді у розвитку його як художника міського, урбаністичного пейзажу. Він вирішив здійснити свою давню мрію, яка стала справою усього життя: Наполеон Орда систематично мандрував територією Російської та Австро-Угорської імперій і дуже багато малював. Він

відвідав Східну Прусію, Литву, Білорусь, Волинь, Полісся, Поділля та Галичину. Причому намалював багато урбаністичних пейзажів, архітектуру тогочасних міст, а також сакральних споруд та різноманітних маєтків, замків, рідше – якусь локальну міську подію ярмарку чи прощу. Ці малюнки мають, окрім мистецької, ще й величезне значення для збереження культурної спадщини. Адже багато з тих маєтків чи замків, або інших споруд, які зображував митець, уже не існують. Тому сьогодні часто-густо малюнки Наполеона Орди слугують єдиним візуальним документальним свідченням, а який же мала вигляд та чи інша споруда на той час?!

Крім того, на малюнках Наполеона Орди можемо побачити який вигляд мали тогочасні урбаністичні пейзажі, архітектура Луцька, Олики, Корця, Острога, Дубна, Рівного, Житомира, Львова, Кам'янця-Подільського, Кременця, Ізяслава, Вишнівця, Тернополя, Кобрина, Пінська, Брест-Литовська, Вільнюса, Каунаса, Мінська, Гродна, Вітебська та ін.

Звичайно, в радянський період його творчість практично замовчували саме через його антиросійські погляди. І ця лакуна в історії культури тривалий час так і залишалася незаповненою. Однак за останні десятиріччя у медійному просторі Польщі, Литви і Білорусі почали з'являтися друком альбоми, наукові праці міждисциплінарного характеру, навіть документальні фільми та інші медіапродукти, які були присвячені Наполеонові Орді, його внеску у розвиток візуальної культури регіону, значення культурної спадщини як наукового, так і популярного характеру. Так, до прикладу, у с. Вороцевичі на Берестейщині у садибі Наполеона Орди створено меморіальний музей. Культурна пам'ять про митця, культурного діяча почала повертатися в історію краю.

Поза тим, щодо української культури найґрунтовнішим внеском у вивчення культурної спадщини цього митця є альбом "Наполеон Орда і Україна", який підготований і виданий колективом Львівської національної наукової бібілотеки імені Василя Стефаника. В основі джерельної бази цього видання є дві найповніші збірки митця, що нині зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею (Луцьк) та Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника (Львів). Саме на основі цих збірок, у хронологічному порядку за регіонами, продемонстровано творчу спадщину Наполеона Орди для усіх зацікавлених поціновувачів мистецтва.

Сподіваємось, що це лише перший крок у вивченні мистецьких взаємозв'язків впливів культурного пограниччя Волині з іншими регіонами, культурами, які активно розвивалися у минулому, проте, водночас, формують порядок денний сьогодні і є багато в чому визначальним для майбутнього. Відтак Наполеон Орда – як митець та громадянин – є яскравим прикладом дослідження культурного пограниччя на прикладі конкретної біографії. Отже, маємо надію, що в майбутньому будуть реалізовані широкомасштабні виставкові проєкти для широкого кола глядачів, адже постать Наполеона Орди, без сумніву, цього варта.

Сачек П., Кравченко Я. Наполеон Орда і Україна. Київ ; Львів : Львівська національна бібліотека імені Василя Стефаника, 2014. 204 с.

Гвоздєв О. Лекції з історії театру та драми / пер. з рос. Є. Стародинової. Львів, 2008. 200 с.

Список використаної літератури

1. Гвоздєв О. Лекції з історії театру та драми / пер. з рос. Є. Стародинової. Львів, 2008. 200 с.
2. Сачек П., Кравченко Я. Наполеон Орда і Україна. Київ ; Львів : Львівська національна бібліотека імені Василя Стефаника, 2014. 204 с.

Reference

1. Hvozdyev O. Lektsiyi z istoriyi teatru ta dramy. Pereklad z ros. YE. Starodynovoyi. L'viv, 2008. 200.
2. Sachek P., Kravchenko YA. Napoleon Orda i Ukrayina. Kyiv. L'viv.: L'vivs'ka natsional'na biblioteka imeni Vasylya Stefanyka, 2014. 204 s.

CULTURAL BORDERLAND IN THE WORKS OF NAPOLEN ORDA

Oksana PALII

Kyiv National I. K. Karpenko-Kary Theatre,
Cinema and Television University,
Yaroslaviv Val Str., 40, Kyiv, Ukraine, 01034
e-mail: palijoksana958@gmail.com

The article deals with the main biographical information of the famous artist and composer Napoleon Orda. In addition to this, we analyse the most famous art studies, based on the primary source base of the artist's creative heritage and institutions related to his activities. We are talking, firstly, about the books "Napoleon Orda and Ukraine", which was published by the scientists of the Lviv National Library named after Vasyl Stefanyk, and "Lectures on the History of Theatre and Drama" by Oleksii Gvozdev, which was translated into Ukrainian, equipped with an introductory article and a scientific, and bibliographic apparatus on Department of Theatre Studies and Acting, Faculty of Culture and Art, Ivan Franko National University of Lviv.

The subject of consideration is also the book of theatre historian, art critic and museum curator Vera Mints "Theatrical Collections of France", which was written and published chronologically after O. Gvozdev, based on the same source material.

O. Gvozdev's book "Lectures on the History of Foreign Theatre" is also read as an example of Russian censorship of cultural figures who took part in uprisings against the Russian Empire, and subsequently, were members of the resistance movement. The example of Napoleon Orda's biography is one of the arguments that debunk the myth of the "great Russian culture".

Keywords: Napoleon Orda, artist, cityscape, music, composer, Grand Opera, Comédie Française archive, theatre museum, National Library of France, Theatre "Italian Opera in Paris", Vilnius University, Vorotsevichi, Beresteyshchyna, Galicia,Ukraine, cultural borderland.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2022
Прийнята до друку 23.10.2022